

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
РАДА ПО ВИВЧЕННЮ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

На правах рукопису

В'ЮН ВАЛЕНТИН ГЕОРГІЙОВИЧ

**УДОСКОНАЛЕННЯ
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ
(теорія, методика, практика)**

Спеціальність 08.08.01. — Економіка природних
ресурсів та природокористування
08.08.02. — Економіка землекористування

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ 1995

00755710 (P)

Робота Автореферат організації агропромислового виробництва Миколаївського сільськогосподарського інституту Міністерства сільськогосподарства та продовольства України.

Науковий консультант:

Доктор економічних наук, професор, академік Української академії аграрних наук – Борщевський Петро Прокопович.

Офіційні опоненти:

1. Доктор економічних наук, професор, член – кореспондент Української академії аграрних наук – Пасхавер Борис Йосипович.

2. Доктор економічних наук, професор, академік Української екологічної академії наук – Руснак Петро Павлович

3. Доктор економічних наук, професор, член – кореспондент Української академії аграрних наук – Шпичак Олександр Михайлович

Провідна організація: Інститут проблем ринку та економіко – екологічних досліджень Національної академії наук України

Захист відбудеться: "20" вересня 1995 року в 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.78.02 в Раді по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук України за адресою: 252032, м.Київ, бульвар Т.Шевченко, 60

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України

Автореферат розіслано "10" серпня 1995 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради, доктор економічних наук Стефаніка

Л.Г.Чернюк

АН України

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

1.1. Актуальність і ступінь дослідження дисертації.

Перебудова економічних відносин у суспільстві, яка пов'язана з переходом до ринку, поки що мало торкнулась природокористування. Господарчий механізм у цій сфері має істотні недоліки, основними з яких є його орієнтованість на безкоштовне використання природних ресурсів та на переважаючі адміністративні методи управління. Збиток, який наноситься природно-ресурсному потенціалу і навколишньому середовищу, практично не враховується та майже не впливає на економічні показники діяльності підприємств. На жаль, доводиться констатувати, що на сьогоднішній день нашим суспільством і, в першу чергу вченими, у повному обсязі не визначені місце і роль природи у соціально-економічній та відтворювальній системах. Тому безкоштовність та дешевизна природних ресурсів, які штучно впроваджувалися у господарську практику раніше, нанесли і наносять і тепер, поруч з іншими чинниками, великий збиток природно-ресурсному потенціалу України, її екології. Створення у нашому суспільстві можливостей щодо прискореного вирішування назрілих проблем пов'язане перш за все, з раціональним використанням природного виробничого потенціалу в АПК, підвищенням продуктивності землі як головного засобу виробництва у сільському господарстві. Сучасний рівень інтенсифікації суспільного виробництва супроводжується ростом антропогенного навантаження на природне середовище, погіршення якісного стану його окремих елементів. До найбільш інтенсивно використовуваних природних ресурсів належить земля. Земля є основним засобом виробництва у

сільському господарстві, і в процесі господарського освоєння та використання вона зазнає глибоких кількісних та якісних змін. Предметом особливого впливу у зв'язку з цим є зберігання та відтворювання органічної речовини ґрунту – гумусу – найважливішого компоненту природного середовища. Порушення екологічної рівноваги в ґрунтовому середовищі, що супроводжується безповоротною втратою ґрунтового гумусу, вимагає підвищення ефективності використання економічних факторів росту продуктивності ґрунту. З введенням в дію Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" вказані проблеми набули особливої гостроти.

"Великий вклад у вивчення та вирішення цієї проблем внесли О.М.Алжмов, О.Ф.Балацький, Г.О.Бабков, В.І.Благодатний, І.Д.Блаж, І.М.Буздалов, П.П.Борщевський, Б.В.Буркинський, Д.О.Бистраков, С.О.Генсірук, К.Г.Гофман, Д.І.Гнаткович, І.І.Дедю, В.М.Данилишин, С.І.Дорогунцов, Д.С.Добрязь, В.В.Деричин, Р.А.Іванух, О.М.Ковда, Я.В.Коваль, І.І.Лукінов, М.Я.Лемішев, П.П.Маракулін, В.С.Міщенко, В.В.Немченко, Л.Я.Новаковський, П.Г.Олдак, О.М.Онищенко, Б.І.Пошкус, В.О.Паламарчук, М.М.Паламарчук, О.М.Паламарчук, І.К.Паламарчук, Б.И.Пасхавер, Д.К.Прейгер, М.Ф.Реймерс, П.П.Руснак, В.М.Степанов, В.Г.Сахаєв, П.Т.Саблук, О.О.Созінов, А.П.Травлев, В.М.Трегобчук, Т.С.Хачатуров, М.А.Хвесик, В.П.Цимко, М.К.Шикуча, О.М.Шпичак, В.Я.Шевчук, В.В.Юрчилин, О.В.Яншин, М.О.Яблоков, І.Г.Яремчук та ін.

Завдяки дослідженням цих вчених створені концепції та основні методологічні підходи раціонального природокористування, розроблені елементи організаційно-економічного ме-

ханізму управління природокористуванням в АПК, оцінка природно-ресурсного потенціалу, удосконалення розрахунків на нормативній основі для природокористувачів, екологізації інтенсивних технологій та ін. В останні роки темпи розвитку ряду галузей сільського господарства України та інших країн СНГ уповільнились, врожайність багатьох сільськогосподарських культур зменшилась. Головна причина цього - зниження родючості ґрунтів, відсутність комплексного підходу до інтенсифікації землеробства. Необхідно відзначити, що це відбувається в умовах зміни методів господарювання. Ситуація, що склалася, потребує нових теоретичних досліджень та узагальнення практики для вирішення назрілих проблем. Не принижуючи вартості виконаних раніше наукових і практичних розробок, необхідно відзначити їх деяку обмеженість. Так, недостатньо уваги у дослідженнях і практиці приділяється неінвестиційним факторам підвищення продуктивності земель. Відсутні наукове опрацювання і практична реалізація комплексного підходу до проблеми раціонального природокористування та інтенсифікації агропромислового виробництва. В даний час в економічних дослідженнях є ряд розробок щодо адаптації ринкових форм і методів господарювання до умов перехідного періоду. Але використовуваний механізм роздержавлення і приватизації має ряд істотних недоліків з позицій коректності оцінок трудового внеску, майнового пая і ступеню відповідальності за екологізацію власного виробництва. Немає відповідної компенсації і у нормативному забезпеченні цих складних процесів. В сільському господарстві до цього часу яскраво виражені нега-

тивні тенденції у стані родючості ґрунтів, які часто, на жаль, погіршуються під час переходу до нових форм господарювання. Вироблена сільськогосподарська продукція, як правило, не відповідає екологічним стандартам, переважає енергозатратний механізм функціонування технології та сільськогосподарських підприємств. Зростаюча складність та рутинний характер більшості еколого-економічних розрахунків вимагає розробки та використання інформаційних технологій. Рішенню ряду цих складних і взаємозв'язаних проблем присвячене дане дисертаційне дослідження.

1. 2. Мета та основні завдання наукового дослідження.

*Основною метою дисертації є вивчення, узагальнення і вирішення комплексу теоретичних, методологічних, методичних і практичних проблем удосконалення організаційно-економічного механізму природокористування в сільському господарстві удосконалення управління процесом відтворення, охорони та використання природного ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва. Багатогранність проблеми, яка вивчається, визначила необхідність розв'язання ряду основних і окремих завдань: аналізу ролі і місця природи у соціально-економічній системі відтворення та її впливу на формування вартості; узагальнення проблем раціонального природокористування та інтенсифікації виробництва, підвищення продуктивності землеробства; розробки сучасної системи класифікації факторів підвищення родючості ґрунтів і продуктивності земель; аналізу динаміки врожайності сільськогосподарських культур з метою виявлення тенденцій, які склалися; обґрунтування необхідності структурних зрушень у земле-

робстві та основних напрямів удосконалення структури посівних площ; розробки методології і методики оцінки природно-економічного потенціалу і ефективності його використання у сільському господарстві; створення методичних основ і розробки пропозицій щодо визначення розміру рентних платежів, продовольчого податку, формування елементів організаційно-економічного механізму раціонального використання, відтворювання і охорони природних ресурсів в АПК в ринкових умовах господарювання; розробки методики оцінки ефективності зрошення; формування пропозицій щодо підвищення ефективності різних видів меліорацій; вивчення досвіду гербіцидних та безгербіцидних технологій вирощування основних польових культур та їх еколого-економічна оцінка на підставі вартісного та енергетичного аналізу; еколого-економічної оцінки сільськогосподарських культур, інвестицій і ресурсів при виявленні пріоритетних культур та їх впливу на родючість та енергетику ґрунтів; аналізу і прогнозування гумусного стану ґрунтів, визначення зв'язку гумусу з врожаєм, оцінки бонітування еконіш і полів сівозмін; кількісної оцінки інтенсивності антропогенного навантаження на ґрунтове середовище; розробки методичних підходів до моделювання господарства, яке виробляє екологічно чисту продукцію і розрахунку оптимальності молочно-овочевого фермерського господарства.

1.3. Предмет та об'єкт дослідження. Предметом дослідження є теоретико-методологічні та методичні проблеми удосконалення організаційно-економічного механізму природо-користування у сільськогосподарському виробництві. Об'єктом

дослідження є сільськогосподарські райони та агропромислові підприємства Південного регіону України (Одеська, Миколаївська, Херсонська області, Республіка Крим). Крім того, в окремих випадках як об'єкт використані статистичні матеріали по Ростовській та Волгоградській областях Росії, Республіці Молдова, де регіони та райони мають схожі ґрунтові та кліматичні умови.

1. 4. Теоретико - методологічна база дисертаційного дослідження, джерела інформації та ступінь достовірності наукових результатів. Теоретичною та методологічною базою дослідження є діалектичний метод та системний аналіз, праці вчених економістів, програмні рішення ООН з охорони природного середовища, національні програми країн та республік з проблем природокористування та охорони навколишнього середовища, рішення Верховної Ради України, державні документи з питань виходу з економіко - екологічної кризи. Також праці вищезгаданих вітчизняних та закордонних вчених з еколого-економічних проблем природокористування, які послужили авторові джерелом інформації і аналізу, були вивчені та узагальнені при написанні дисертації. У дисертації використана система методів та засобів економіко-математичних досліджень: монографічний, динамічного та індексного аналізу, групувань, економіко-математичного моделювання та оптимізації, конструктивних розрахунків, кореляцій та регресій з використанням ПЕОМ та ін. Ступінь достовірності результатів проведеного дослідження забезпечується використанням статистичної інформації державних органів, річних звітів та виробничо - фінансових планів, наукових установ, підприємств та організацій АПК.

1. 5. Наукова невизна дисертаційного дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та вирішенні проблеми удосконалення організаційно-економічного механізму природокористування у сільськогосподарському виробництві з урахуванням застосування сукупності інвестиційних та неінвестиційних факторів, спрямованих на безперервне підвищення родючості ґрунтів та поліпшення кінцевих результатів виробництва. В дисертції сформульовані і обґрунтовані наступні нові наукові результати: сформована більш повна система класифікації організаційно-економічних факторів підвищення родючості ґрунтів та продуктивності земель; запропоновано методичний підхід до оцінки ефективності меліорації з урахуванням кількості та якості продукції, її собівартості та родючості ґрунтів; розроблені методи еколого-економічної оцінки культур, інвестицій, ресурсів та технологій на підставі вартісного та енергетичного аналізу, бонітування ґрунтів з урахуванням екологічних факторів, аналізу та прогнозування гумусного стану ґрунтів, визначення зв'язків "гумус-врожай", оцінки природоресурсного потенціалу районів та господарств; удосконалено механізм визначення трудового внеску працівників при визначенні фондового пая та запропоновано методику виділення земель з урахуванням їх якості та сумірності площ у ході приватизації власності в АПК; дана кількісна оцінка інтенсивності антропогенного навантаження на ґрунтове середовище; запропоновано рекомендації з методики та практики розрахунків рентних платежів; продовольчого податку, щодо удосконалення системи еколого-економічних важелів господарювання, визначення природно-ресурсного потенціалу та ресурсовіддачі районів та господарств.

1.6. Зв'язок дисертації з плановими дослідженнями .
Дисертаційна робота є складовою частиною науково - дослідних робіт Миколаївського сільськогосподарського інституту по виконанню державної науково - технічної програми "Агропродкомплекс" у розділах: "Розробка комплексної еколого-економічної оцінки території України та системи оптимізації сільськогосподарського виробництва з урахуванням природно-ресурсного потенціалу та еколого-токсичної ситуації" та "Розробка рекомендацій по формуванню організаційно - виробничих структур в АПК при переході до ринкових відносин" (тема 2.3.-Е.Постанова колегії Мінсільгоспроду України від 12 грудня 1991 року, N К-4 /2, наказ 17.06.94 N 185).

1.7. Практична цінність результатів дисертаційного дослідження. Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що його положення щодо удосконалення організаційно-економічного механізму природокористування у сільськогосподарському виробництві, які містить в собі дисертація, доведені до конкретних методичних рекомендацій та практичної реалізації окремих елементів механізму, які забезпечують раціональне природокористування. Розроблено комплексний підхід до інтенсифікації виробництва та раціонального використання природних ресурсів в АПК, до підвищення родючості ґрунтів та продуктивності земель. Розроблені пропозиції щодо оцінки ефективності меліорацій з урахуванням кількості, якості продукції, її собівартості та родючості; нормативів потреби органічних добрив для безбиткового балансу гумусу в ґрунті при різних комбінаціях зернових,

просапних культур та багаторічних трав; обґрунтування рентних платежів з відповідною диференціацією залежно від якості земель та спеціалізації господарств; розрахунків продовольчого податку з урахуванням екологічних факторів; механізму оцінки природно-ресурсного потенціалу та ресурсовіддачі районів та господарств для планово-економічних розрахунків; оцінки пріоритетності вибору сільськогосподарських культур для виробництва екологічно чистої продукції; оптимальності молочно-овочевого фермерського господарства; визначення фондового паю з урахуванням удосконалення механізму визначення трудового внеску робітників та виділення земель по якості і сумірності площ при приватизації у сільському господарстві.

1.8. Рівень реалізації та впровадження результатів дисертаційного дослідження. Науково-практичні пропозиції та рекомендації щодо диференційного підходу до визначення плати за землю, рентних платежів та продовольчого податку, комплексного підходу до інтенсифікації виробництва та природокористування в АПК, нормативів потреб в органічних добривах для беззбиткового балансу гумусу в ґрунті, удосконалення механізму визначення трудового внеску робітників та виділення земельних ділянок у ході приватизації власності в АПК, методики еколого-економічної оцінки культур, технологій та ресурсів з застосуванням ПЕОМ використовуються у планово-економічних розрахунках та господарчій діяльності ряду підприємств та організацій, а також в учбового процесі сільськогосподарських вузів, про що свідчать позитивні відгуки Міністерства економіки України та Мінекобезпеки України, Миколаївського обласного управління сільського госпо-

дарства та держуправління Мінекобезпеки по Миколаївській області, ряду вищих учбових закладів, НВО, НДІ та організацій.

1.9. Апробація та публікації результатів досліджень. Результати дисертації доповідались автором на міжнародних та міжреспубліканських еколого-економічних семінарах (м.Очаків, м.Миколаїв, м.Одеса, м.Волгоград, п.Коблево, 1991-1994рр.), науково-практичних та науково-теоретичних міжнародних республіканських, обласних та вузівських конференціях (м.Кишинів, 1984-1988рр.; м.Одеса, 1989р.; м.Нальчик, 1991р.; м.Дніпропетровськ, 1992р., 1995р.; Київ, 1993р.; м.Миколаїв, 1988-1995гг.). Основні результати дослідження опубліковані у 42 наукових роботах загальним обсягом 84,8 др.арк., у тому числі в 5 монографіях. З них є і особисти. Монографія "Організаційно-економічний механізм раціонального природокористування у сільськогосподарському виробництві" (1994 р.) одержала позитивну оцінку в економічних журналах та газетах.

1.10. Структура і обсяг дисертації. Визначене коло завдань та послідовність їх науково-теоретичної та практичної розробки, зміст наукової проблеми яка вирішується, визначили структуру та логіку дисертаційного дослідження:

Вступ

Глава 1. Теоретико-методологічні основи формування ефективного організаційно - економічного механізму раціонального природокористування

1.1. Теоретико - методологічні основи оцінки впливу природи на формування вартості

1.2. Організаційно-економічні проблеми оптимізації інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та раціонального

природокористування

1.3. Організаційно - технічні фактори підвищення родючості ґрунтів та продуктивності земель

Глава 2. Тенденції динаміки врожайності сільськогосподарських культур та структурних зрушень в землеробстві

2.1. Зміна врожайності сільськогосподарських культур та їх вплив на формування структурних зрушень у землеробстві

2.2. Визначення прогнозних змін у врожайності сільськогосподарських культур та структурних зрушень в землеробстві

Глава 3. Оптимізація антропогенного навантаження на ґрунт та його вплив на розвиток гумунізації у інтенсивному землеробстві

3.1. Методика оцінки рівня антропогенного навантаження на ґрунтовий покрив.

3.2. Підвищення рівня гумунізації ґрунтового покриву як найважливіший еколого-економічний фактор ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва.

3.3. Інформаційне забезпечення управління розвитком процесу гумунізації в інтенсивному землеробстві.

Главі 4. Удосконалення структури сільськогосподарського виробництва та її вплив на стан родючості ґрунтів

4.1. Вплив структури посівних площ сільськогосподарських культур на рівень гумунізації земельних угідь

4.2. Пропорції у розвитку рослинництва та тваринництва та їх вплив на зміст гумусу у ґрунтах

Глава 5. Посилення впливу економічних важелів на досягнення раціонального використання природного ресурсного потенціалу у сільськогосподарському виробництві.

5.1. Розвиток ринкових форм та методів раціонального природокористування сільському господарстві

5.2. Посилення впливу економічних важелів та стимулів на поліпшення використання природних ресурсів

5.3. Технологічні та науково-інформаційні фактори поліпшення використання природних ресурсів

Висновки та пропозиції

Список використаної літератури

Додатки

Дисертаційна робота складається з вступу, п'яти глав, висновків та пропозицій, списку використаної літератури (297 джерел) та додатків, які містять 26 складених таблиць та 27 таблиць, що містять результати кореляційно-регресійного аналізу на ПЕОМ. Окрім того підготовлено та включено у текст дисертаційної роботи 56 таблиць та 7 рисунків. Обсяг рукопису дисертації складає 425 сторінок, а машинописного тексту через два інтервали без рисунків, графіків, таблиць, списку використаної літератури - 300 сторінок.

1.11. Декларація конкретної особистої участі дисертанта у розробці наукових результатів, які виносяться на захист:

1.11.1. Теоретико-методологічні основи формування ефективного організаційно-економічного механізму природокористування в агропромисловому комплексі, що включають розкриття його сутності, змісту, доданків, основних напрямків, факторів та шляхів удосконалення у ринкових умовах господарювання;

1.11.2. Концепція раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів у сільському господарстві в умовах формування розвинених ринкових відносин;

1.11.3. Методологічні підходи до визначення еколого - еко-

номічної ефективності оптимального рівня інтенсифікації сільськогосподарського виробництва;

1.11.4. Класифікація організаційних, науково-технічних та соціально-економічних факторів раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів у сільськогосподарському виробництві;

1.11.5. Методологічні підходи до формування нової парадигми визначення вартості продукції з урахуванням пріоритетної ролі природно-ресурсного потенціалу в її створенні;

1.11.6. Система методичних рекомендацій щодо збільшення впливу ринкових економічних важелів та стимулів на процес раціоналізації природокористування у сільськогосподарському виробництві, що включає: методики та оцінки ефективності меліорацій з урахуванням кількості та якості продукції, її собівартості та родючості ґрунтів; розрахунки та нормативи потреби в органічних добривах для беззбиткового балансу гумусу при різних структурах посівів; оцінки природно-ресурсного потенціалу районів та визначення ресурсовіддачі; розрахунки платежів та надбавок з агрегатного індексу спеціалізації; визначення продовольчого податку; еколого-економічну оцінку польових культур, ресурсів та інвестицій при виборі пріоритетних сільськогосподарських культур, виявлення їх впливу на родючість та енергетику ґрунтів; еколого-економічну оцінку та порівняльний вартісний та енергетичний аналіз технологій з використанням ПЕОМ для господарств, які виробляють екологічно чисту продукцію; розрахунки оптимальності молочно-овочевого фермерського господарства; бонітування ґрунтів з урахуванням екологічних факторів оцінки при-

родно-ресурсного потенціалу; визначення фондового пав на основі удосконаленого механізму оцінки трудового внеску працівників з урахуванням стажу роботи, співвідношення фондів споживання та накопичування у ході приватизації АПК;

1.11.7. Обґрунтування оптимальної структури землекоритування, яка забезпечує раціональне використання землі та досягнення високої еколого-економічної ефективності використання, відтворення та охорони природних ресурсів;

1.11.8. Вивчення та узагальнення тенденцій та закономірностей зміни врожайності сільськогосподарських культур за тривалій період, її прогностичної величини та впливу на стан родючості ґрунтів, їх відтворення та охорону;

1.11.9. Формування та введення у науково-виробничий оборот значного масиву економіко-аналітичної інформації, що характеризує використання, відтворення і охорону природних ресурсів у сільському господарстві Південного регіону України.

2. ОСНОВНІ НАУКОВІ ІДЕЇ, ПОЛОЖЕННЯ, РЕЗУЛЬТАТИ, ПІДСУМКИ І ПРОПОЗИЦІЇ, ЩО ВИПЛИВАЮТЬ З НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Людина та виробництво постійно роблять свій внесок економічний потенціал на основі попереднього споживання, де також зареєстровано антропічну втрату у відношенні до економічного потенціалу, що споживається. У цих умовах не може кожний з компонентів претендувати на утворення вартості понад потенціал, який привнесено у виробництво. Єдиний елемент біосоціальної системи економічної діяльності, який врятовує цю марнотратну структуру - Природа. Потенціалом, який черпається з природи, і пояснюється дія всього механізму вироб-

ництва і утворення вартості. Міждисциплінарний характер дослідження дозволив розширити традиційну уяву та сформулювати і обґрунтувати висновок, що економічний потенціал, привнесений людиною або його засобами виробництва, - це природний потенціал, "гуманізований" за допомогою сил, які прямо або непрямо теж походять з природи. Тому вартість створюється на основі трансформації природного потенціалу, і внесок у додаткову вартість обумовлений перетворенням цього потенціалу. У фазу виробництва залучено систему, класичними елементами якої є людина, засоби праці, предмети праці, навколишнє середовище. Формалізований вид вартості має вид рівняння з такими елементами:

$$C + U + Np = C + U + m + (EM + MEW), \text{ де:}$$

C-постійний капітал, U-змінний капітал, m-додаткова вартість, Np-природний потенціал, (EM+MEW)-втрати, матеріальні та енергетичні відходи, викликані ентропічним характером виробництва.

2.2. Одним з основ динамічного розвитку України є інтенсифікація виробництва. Очевидно, що з правильного розуміння суті цього процесу, його дієвості багато в чому залежать кінцеві результати сільського господарства та АПК. Крім того й досі, у процесі інтенсифікації недостатньо враховуються неінвестиційні фактори, у тому числі господарчий механізм та структурний (співвідношення витрат на нове будівництво та реконструкцію; вкладень по галузях та сферах АПК; основних фондів та обігових коштів; структура засівних площ, тощо). Проте, у сучасному розумінні інтенсифікації сільського господарства відсутня першочергове безперервне підвищення родючості ґрунтів, як основа росту продук-

ЛІБ ім. В. Стефаника
АН України

тивності земель. У дисертаційній роботі показано, що пріоритетною формою інтенсифікації виробництва є природо- та ресурсозберігача, коли людина і її навколишнє середовище є у гармонійній єдності та розвитку. Тому, сутність інтенсифікації сільськогосподарського виробництва полягає у застосуванні сукупності інвестиційних та неінвестиційних факторів, спрямованих на безперервне підвищення родючості ґрунтів, збільшення обсягу необхідної суспільству продукції, поліпшення її якості, зростання продуктивності суспільної праці. Таким чином, необхідна зміна пріоритетів з метою інтенсифікації. На перше місце повинна вийти вимога зростання родючості ґрунтів, оскільки поліпшення кінцевих результатів сільськогосподарського виробництва може бути досягнуто тільки на основі раціонального природокористування. При цьому створюються умови для переходу від споживчої концепції використання природної родючості ґрунтів до концепції розширеного відтворення родючості ґрунтів як вирішальної умови сталого розвитку сільського господарства.

2.3. В економічній літературі маємо класифікацію факторів підвищення родючості ґрунту та продуктивності земель з виділенням таких систем факторів: структура посівів; обробка ґрунту; добрива; хімічна меліорація; захист рослин; догляд за посівами; ґрунтозахисні заходи; зрошення та осушення; організаційно-економічні та інші. Проте, дана класифікація має приватний характер, оскільки не враховує людського фактору та загальної суттєвості організаційно-економічних факторів. У роботі запропоновано більш повну класифікацію факторів підвищення родючості ґрунтів та продуктивності зе-

мель, що включає як загальні продуктивні сили та виробничі відносини, так і конкретні елементи системи землеробства. Реалізація їх базується на використуванні організаційно - економічних факторів (рис. 1).

Класифікація факторів підвищення родючості ґрунтів та продуктивності земель

Продуктивні сили			Виробничі відношення			I рівень
Природний базис	Жива праця	Минула праця	Технологія	Відносини власності	Економічні інтереси	II рівень
Інвестиційний			Неінвестиційний			
Меліорація	Хімізація	Техніка	Людський	Управління, господарський механізм	Структурний	III рівень
Організаційно-економічний						

Рис. 1

2.4. У дисертації обґрунтовані основні напрямки удоско-

налення організаційно-економічного механізму раціонального природокористування у сільськогосподарському виробництві, реалізація яких повинна враховувати ряд важливих особливостей. Перш за все даний механізм повинен бути частиною загального механізму, що регулює функціонування підприємства у природно-продуктовому ланцюжку та бути орієнтованим на кінцеві результати сільськогосподарського виробництва. Окрім дотримання загальнонаціональних інтересів та пріоритетів, законодавства про охорону навколишнього середовища, виникає необхідність у кожному конкретному регіоні, області і районі удосконалювати та впроваджувати організаційно-економічні важелі, а саме: оптимальне поєднання форм та методів державного патронажу (регулювання, підтримка, заступництво); визначення межі державного контролю над конкретними підприємствами та організаціями, заснованими на недержавних формах власності, з урахуванням рівня їх самостійності у використуванні, відтворюванні та охороні природних ресурсів. Державний контроль повинен здійснюватись: через платежі за витрачення (споживання) природних ресурсів; за право користування природними об'єктами; через платежі (податки) за забруднення навколишнього середовища; через екологічні санкції за порушення правил та норм раціонального природокористування. Така гнучка система пільг для користувачів природних ресурсів, що періодично переглядається, повинна включати: оподаткування-прибутку залежно від витрат та результатів природоохоронної діяльності; кредитування; інвестування; купівлю та продаж ліцензій, лімітів витрачання природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища; першочер-

говість за доступ до найбільш цінних рекреаційних об'єктів, включаючи їх приватизацію, одержання прав на придбання в них житла; виключення з податкування прибутків витрачених юридичними та фізичними особами на придбання екологічних акцій; пільгові ціни та умови постачання природоохоронної техніки, екологічно чистих технологій та продуктів. Такий механізм стимулює розвиток біологічного сільського господарства.

2.5. Узагальнення літературних джерел показує, що у науці та практиці нерідко переважає однофакторний підхід до використання природних ресурсів, інтенсифікації землеробства. При цьому екологічні наслідки тих або інших заходів, як правило, не враховуються. Так, при обґрунтуванні сівозмін розрахунки балансу гумусу (при тому або іншому рівні та структурі хімізації) не проводяться. Спостерігається надмірне захоплення хімічними методами захисту рослин. Ті чи інші причини привели до зниження родючості ґрунтів у багатьох регіонах України (табл.1). Розрахунки показали, що на кожному гектарі рілля в 1981-1992рр. в Південному регіоні України загублено 5.1 тони гумусу. В роботі наданий ряд конкретних пропозицій щодо розробки комплексної програми підвищення родючості ґрунтів стосовно господарств Південного регіону України та, зокрема, Миколаївської області.

2.6. Недосконалість методик багатьох економічних розрахунків у теперішній час призводить до того, що, зокрема, оцінка ефективності меліорації здійснюється, як правило, шляхом співвідношення вартості продукції, отриманої на меліорованих землях до богарної. При цьому з'являються оптимістичні висновки, які є далекі від реальності і не відпо-

Таблиця 1

Динаміка і вміст гумусу по ведучим культурам та періодам в Україні, Південному регіоні і Миколаївській області (всі категорії господарств, тис.т.)

Роки	Пше- ниця	Куку- рудза на зерно	Соняш- ник	Куку- рудза на силос	Кормо- ві корне- плоди	Одно- літні трави на сіно	Богато -річні трави на сіно	В т.р.	
								Всього	на 1 га, тон
Україна									
1988	-1680.6	-590.3	-433.6	-1602.3	-297.0	-	-	-4603.8	-0.303
1989	-1795.6	-475.1	-444.4	-1847.2	-285.6	-40.5	+1660.3	-3228.1	-0.185
1990	-1963.2	-283.6	-450.2	-2038.1	-271.9	-43.3	+1469.6	-3580.9	-0.202
1991	-1850.9	-342.6	-436.2	-1867.6	-257.9	-41.1	+1557.8	-3238.5	-0.190
1992	-1682.5	-243.8	-439.5	-2020.3	-234.2	-25.3	+1536.2	-3109.4	-0.192
Південний регіон									
1950	-383	-120.4	-55.8	-	-18.3	-137.9	-	-715.4	-0.237
1960	-327	-187.0	-99.9	-596.0	-37.5	-236.9	+208.1	-1276.2	-0.244
1970	-338.9	-127.3	-134.0	-463.5	-54.3	-123.1	+309.2	-931.9	-0.210
1971-1975	-399.3	-123.7	-134.4	-441.8	-53.7	-151.8	+447.4	-857.3	-0.175
1976-1980	-407.4	-90.9	-132.3	-383.2	-47.3	-148.2	+548.8	-660.5	-0.140
1981-1985	-359.3	-134.5	-122.3	-342.5	-44.8	-102.2	+789.7	-315.9	-0.100
1986-1990	-358.7	-100.9	-127.3	-365.9	-42.4	-132.0	+819.8	-307.4	-0.100
1991-1992	-327.7	-44.3	-129.5	-431.0	-29.9	-11.6	+228.7	-745.3	-0.224
Миколаївська область									
1950	-123.6	-24.9	-19.3	-	-5.7	-36.9	-	-210.4	-0.239
1976	-84.8	-59.3	-32.5	-183.5	-8.7	-45.4	+37.3	-376.9	-0.271
1970	-62.9	-35.5	-39.4	-129.8	-18.1	-28.1	+63.4	-250.4	-0.235
1971-1975	-98.6	-30.2	-40.6	-116.0	-15.1	-34.8	+91.0	-244.3	-0.200
1976-1980	-100.5	-23.8	-40.9	-100.8	-14.3	-38.1	+101.3	-217.1	-0.181
1981-1985	-91.9	-33.1	-37.3	-87.8	-11.2	-25.8	+160.7	-126.4	-0.111
1986-1990	-91.3	-21.5	-39.5	-97.6	-10.2	-27.4	+166.1	-121.4	-0.107
1991-1992	-81.9	-5.3	-39.6	-113.9	-7.1	-2.5	+47.0	-203.3	-0.242

видають конкретним характеристикам приросту врожайності окремих культур. Наприклад, індекс продуктивності зрошуваних земель з валової продукції в Україні дорівнює 2.07, в Південному регіоні України - 2.71 (табл. 2). Причина - вплив цінного фактору, а також відмінності структури посівів на зрошуваних та незрошуваних землях. При зрошуванні відбувається зміна як кількісних (величина врожаю з гектару), так і якісних характеристик - собівартості, а також якості продукції. Для інтегральної оцінки цих різних граней ефективності зрошуваного землеробства у дисертації запропонована методика, яка базується, з одного боку на тому, що збільшення врожайності та поліпшення якості продукції є позитивними явищами, що приводять до підвищення ефективності суспільного виробництва. З іншого боку, збільшення собівартості одиниці продукції обернено пропорційно потребам практики. Для сумірності цих різноякісних характеристик використовуємо відносні величини, індекси. У підсумку формула визначення ефективності зрошуваного землеробства має такий вигляд:

$$I_{\text{еф.}} = j_{\text{вр.}} * j_{\text{як.}} * j_{\text{род.}} / j_{\text{соб.}}, \text{ де:}$$

$I_{\text{еф.}}$ - інтегральний індекс ефективності зрошуваного землеробства; $j_{\text{вр.}}$, $j_{\text{як.}}$, $j_{\text{род.}}$, $j_{\text{соб.}}$ - відповідно середні індекси приросту (змінення) врожайності, якості та собівартості продукції, родючості ґрунту. Розрахунки показали, що реальні індекси приросту врожайності дорівнюють: по Україні 1.3; в Південному регіоні України 1.8. Тобто в результаті зрошування приріст врожаїв у республіці складає 30% (замість 107% з валової продукції), у регіоні 80% (замість 171% з валової продукції). Різниця у 77 та 91% визначається ціновим

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Південний регіон України (*)								
Площа, тис. га. зрошення богара	49.6 656.4	7.5 31.1	5.1 133.9	7.1 30.9	34.5 193.0	9.9 36.5	10.7 4.0	124.4 1085.8
Валовий збір, тис./га зрошення богара	1910 19038	240 722	85 1880	2188 6353	8471 17979	593 1123	1680 395	
Врожайність зрошення богара	38.5 29.0	32.0 23.2	16.7 14.0	308.2 205.6	245.5 93.2	59.9 30.8	157.0 76.3	
Індекси врожайності	1.33	1.38	1.19	1.50	2.63	1.94	2.06	1.80(**)
Структура посіва зрошення богара	39.9 60.5	6.0 2.9	4.1 12.3	5.7 2.8	27.7 17.8	8.0 3.4	8.6 0.3	100 100
Сопоставні ціни, крб/цит	10.73	11.63	25.04	5.14	1.11	5.66	31.3	
Вартість продукції тис. крб. зрошення богара	20494 204277	2791 8397	2128 47075	11246 32654	9403 19957	3356 6356	52584 9546	102002 328262
Структура валової продукції, % зрошення богара	20.1 62.2	2.7 2.6	2.1 14.3	11.0 9.9	9.2 6.2	3.3 1.9	51.6 2.9	100 100
Валова продукція, крб/га зрошення богара	413 311	372 270	417 352	1584 1057	273 103	339 174	4914 2386	820 302

(*) - на прикладі Николаївської області, (**) - реальний індекс врожайності.

фактором (через структуру посівів). Логика запропонованого інтегрального індексу очевидна. Наприклад, індекс врожайності 1.3, якості продукції - 1.1, собівартості - 1.2 (тобто поруч із збільшенням врожайності спостерігається поліпшення якості, але кожна одиниця коштує на 20% дорожче), родючість - 1. Підсумковий агрегатний індекс ефективності дорівнює 1.20 (понад 1), що свідчить про ефективність зрошуваного землеробства в районах та господарствах, які аналізуються і які мають пріоритетні умови для розвитку зрошування. Навпаки, при індексі врожайності 1.3, індексі якості продукції та родючості 0.9 та індексі собівартості 1.3 спостерігається неефективність зрошуваного землеробства, оскільки якість продукції при зрошуванні та родючість іноді погіршується, а собівартість зростає (індекс ефективності дорівнює 0.8, тобто менше одиниці). Тому така важлива є система заходів (меліоративних, агротехнічних, структурних, організаційно-економічних) щодо підвищення ефективності зрошування - важливого природного ресурсу при інтенсифікації землеробства, особливо у посушливих умовах Південного регіону України.

2.7. Приведений у дисертації аналіз динаміки врожайності основних сільськогосподарських культур по Україні, Південному регіону України, Миколаївській області за 1960-1994 роки узагальнює визначені важливі тенденції. Так, врожайність багатьох сільськогосподарських культур в останні роки стабілізувалась, а деяких (цукрові буряки) - зменшилась. Між тим врожайність кормових культур, особливо багаторічних трав і корнеплодів, як правило, зростає. Дослідження показали причини такого становища: перш за все брак, низька

якісь та нераціональне використання органічних добрив, недосконалість сівозмін та структури посівних площ. При цьому у польових сівозмінах в основному зосереджені гумусоемні культури, у кормових-гумусонакопичувальні. Потрібна пріоритетна увага до цих факторів, науково обгрунтоване поєднання гумусемних та гумусонакопичувальних сільськогосподарських культур.

2.8. На основі кореляційно-регресивного аналізу вивчено кількісну залежність потреби в органіці (для беззбиткового балансу гумусу у ґрунті) від співвідношення структури засівів зернових, просапних культур та багаторічних трав. Запропоновано методикy та розроблено нормативи, які дозволяють визначити потребу в органіці для беззбиткового балансу гумусу у ґрунті при різній структурі посівів та обмеженому обсязі органічних добрив. Розраховане та обране з численності варіантів рівняння регресії має вигляд:

$$Y = - 7.8 + 0.157 X_1 + 0.232 X_2 - 0.093 X_3, \text{ де:}$$

X_1 - частка зернових, X_2 - просапних, X_3 - багаторічних трав у засівах. Показники ($R=0.971$ та $D=0.942$) дають підставу для практичного використання розрахованої моделі. У таблиці 3 подані підсумки розрахунків, які показують ряд закономірностей: порівнюючи дані по вертикалі (при стабільному проценті багаторічних трав), бачимо, що збільшення просапних культур на 10% за рахунок відповідного зменшення зернових, вимагає збільшення внесення органіки на 0.7т /га; вивчаючи зміни при стабільному проценті зернових культур, виявляємо, що збільшення багаторічних трав на 10% за рахунок відповідного зменшення просапних культур, знижує потребу в органіці на 3.2т/га; аналізуючи дані при стабільному

Таблиця 3
 Нормативи потреби в органічних добривах при різнозмішанні зернових, просапних і багаторічних трав у посівах для беззбиткового балансу гумусу у ґрунті, т/га

% зернових культур	% просапних культур	% багаторічних трав				
		0	10	20	30	40
1	2	3	4	5	6	7
80	20	9.4	-	-	-	-
	10	-	6.2	-	-	-
	0	-	-	2.9	-	-
70	30	10.1	-	-	-	-
	20	-	6.9	-	-	-
	10	-	-	3.6	-	-
	0	-	-	-	0.4	-
60	40	10.8	-	-	-	-
	30	-	7.6	-	-	-
	20	-	-	4.3	-	-
	10	-	-	-	1.1	-
	0	-	-	-	-	0
50	50	11.5	-	-	-	-
	40	-	8.3	-	-	-
	30	-	-	5.0	-	-
	20	-	-	-	1.8	-
	10	-	-	-	-	0
40	60	12.2	-	-	-	-
	50	-	9.0	-	-	-
	40	-	-	5.7	-	-
	30	-	-	-	2.5	-
	20	-	-	-	-	0
30	70	12.9	-	-	-	-
	60	-	9.7	-	-	-
	50	-	-	6.4	-	-
	40	-	-	-	3.2	-
	30	-	-	-	-	0
20	80	13.6	-	-	-	-
	70	-	10.4	-	-	-
	60	-	-	7.1	-	-
	50	-	-	-	3.9	-
	40	-	-	-	-	0.7

х) подстилочний гній

проценті просапних культур та збільшенні багаторічних трав на 10% за рахунок відповідного зменшення зернових культур спостерігаємо зниження потреби у органіці на 2 5т/га; десять відсотків трав у сівозмінах адекватні з точки зору природоохоронного значення 2.5-3.2 т/га гною (залежно від більшої або меншої насиченості засівів просапними культурами). Беззбитковий баланс гумусу у ґрунті спостерігається при співвідношенні зернових та просапних культур до багаторічних трав як 70-80% до 30-40%. Тобто, на кожний гектар гумусоємних культур необхідно приблизно 0.43-0.67 га гумусонакопичувальних культур, при цьому органіка не потрібна у зв'язку з біологічно беззбитковим кругообігом гумусу.

2.9. Вирішальним елементом управління гумусним господарством підприємства виступає структурний фактор його виробництва. Результати численних досліджень дозволяють робити висновки про органічну еколого-економічну єдність галузей рослинництва та тваринництва. Для прискореного росту гумусу, як основи відтворення родючості ґрунту, розроблено схему гумусного господарства сільськогосподарського підприємства. В основу її покладений принцип оптимальності співвідношення галузей тваринництва та рослинництва при пріоритеті природосберігаючих технологій, де рівні годівлі худоби, продуктивності тварин та структура засівів виступають як нормативні показники управління гумусним господарством (рис. 2).

2.10. До недавнього часу питання інтенсифікації землеробства та антропогенного впливу на ґрунтовий покрив, розглядалися без особливого урахування можливих екологічних наслідків. У роботі запропонована більш досконалу методику ~~кількі-~~

Блок - схема управління гнучким господарством
сільськогосподарського підприємства
при розширеному відтворенні природоохоронного типу

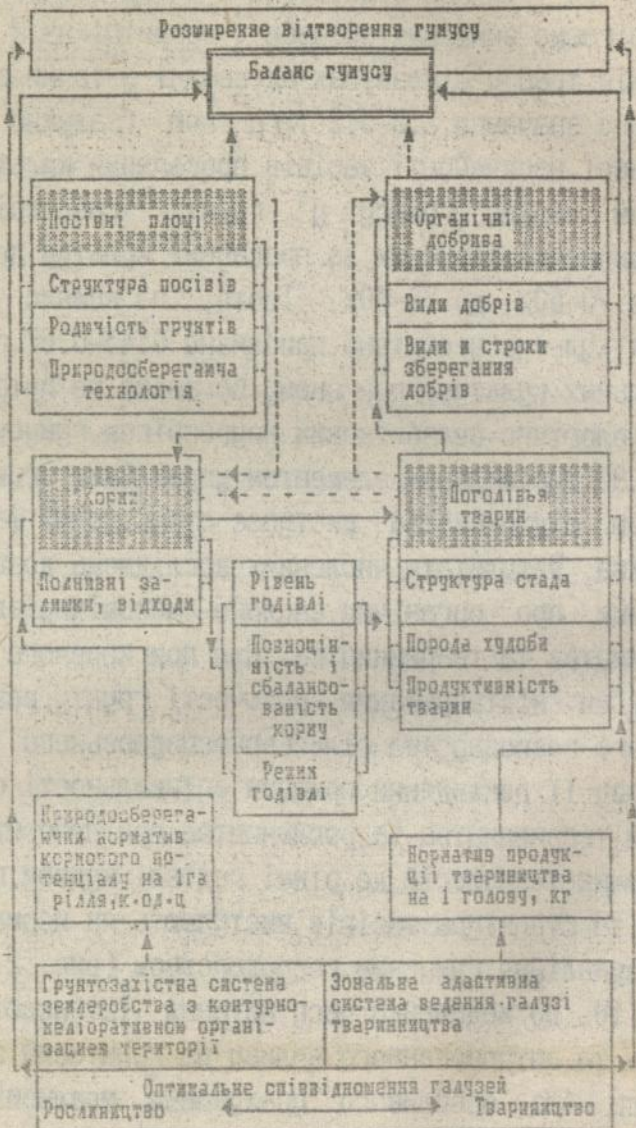

Рис. 2

сного вимірювання антропогенного навантаження на ґрунт. Для виявлення опосередкованого ефекту негативних наслідків високого рівня антропогенного навантаження на ґрунт за запропонованою методикою досліджено окупність мінеральних та органічних добрив врожаєм при різній інтенсивності антропогенного навантаження. Встановлено, що хоч з підвищенням антропогенного навантаження спочатку окупність добрив зростає, проте подальше нарощування навантаження веде до зниження ефективності як мінеральних, так і органічних добрив.

2.11. У дисертації розроблено методика вивчення зв'язку гумусу та врожайності сільськогосподарських культур, яка заснована на використанні методу "доза-ефект". Запроваджені за нею розрахунки показали, що оптимальне значення гумусу знаходиться у діапазоні 3,0-3,7 відсотків. Та тільки у цьому інтервалі збільшення гумусу зумовлює різке підвищення вірогідності позитивного ефекту. Верхньою межею рівня гумусу, за межами якої активність гумусу досягає фази насичення та починає знижуватись, є 3,7. У цьому оптимальному діапазоні спостерігається максимальна окупність мінеральних добрив врожаєм та найбільш стабільний врожай.

2.12. Аналіз статистичних даних про динаміку гумусу дозволив виявити загальні закономірності впливу господарчої діяльності на родючість ґрунту, визначити "вузькі місця" господарчого механізму, що веде до порушення науково обґрунтованої програми відтворення родючості ґрунту. Проте у теперішній час у системі державної статистичної звітності відсутня яка-небудь форма, де відображається гумусний стан ґрунтів різних суб'єктів - землекористувачів, що господарю-

ють. У дисертації запропоновано методику відновлення картини гумусного стану ґрунтів на будь-якому проміжку періоду, що досліджується. Для здійснення прогностичних розрахунків гумусного стану ґрунтів з урахуванням просторових та часових змін розроблено методику прогнозування гумусного стану ґрунтів за допомогою просторово-часових коефіцієнтів.

2.13. Входження у ринкові відносини орієнтує підприємства АПК на підвищення ефективності виробництва та раціональне використання природних ресурсів. Для цього слід широко застосовувати систему важелів організаційно-економічного механізму на нормативно-ресурсній основі, оскільки розрахунки (з урахуванням якості земель, фондооснащеності та працезабезпеченості) показали, що розбіжності ресурсного потенціалу по районах, що виробляють однотипну сільськогосподарську продукцію, коливаються у 1,9-2,1 разу, а доля природного базису в них у загальній сукупності проаналізованих ресурсів коливається від 47 до 68 відсотків.

2.14. В економічній літературі ресурсовіддачу (з метою удосконалення економічного аналізу, підведення підсумків роботи підприємств, виявлення резервів росту продуктивності земель і тощо) рекомендують визначати шляхом співвідношення фактичних та нормативно-ресурсних результатів виробництва. У дисертаційній роботі запропонований удосконалений методичний підхід та інтегральний показник ресурсовіддачі, який дозволяє поруч з відносними показниками враховувати й абсолютні прирости. Розрахунки показують наявність суттєвих резервів росту продуктивності земель.

2.15. Природні фактори функціонують у сільському госпо-

дарстві у тісному зв'язку з іншими об'єктивними умовами виробництва. В роботі на прикладі Південного регіону України, Миколаївської області проведена оцінка природно-економічного потенціалу, яка дозволяє розробити та впровадити систему важелів природоощадного механізму господарювання в АПК. Запропоновано методику розрахунку рентних платежів та розроблено нормативи з агрегатного індексу спеціалізації для господарств з кращим природним базисом та спеціалізацією, надбавок для господарств, які працюють у гірших умовах. З цією метою розраховано та обрано з чисельності моделей таке рівняння регресії:

$$Y = - 64.9 + 1.02X_2 + 0.056X_4 + 0.118X_5, \text{ де:}$$

X_2 - бонітування ґрунтів, X_4 - основні виробничі фонди, а X_5 - середньорічна кількість працюючих на 100 га сільгоспугідь, $R=0.584$. Зміна індексу спеціалізації в порівнянні із середнім рівнем пропорційна обсягу зміни прибутковості. Ці дані дають можливість визначити нормативні фіксовані платежі (надбавки) для господарств, які мають різні сполучення природного базису та спеціалізацію. На цій основі можливе регулювання економічних умов агровиробництва господарств з державною формою власності та різним природно-економічним потенціалом і активністю у природозаощадженні

2.16. У результаті проведених досліджень доведено взаємозв'язок і поетапну узгодженість різних підходів до оцінки природно-ресурсного потенціалу. Це дозволило розробити узагальнену методику оцінки природно-ресурсного потенціалу для господарств та районів. На першому етапі на

основі багатофакторного кореляційно-регресивного аналізу визначається вагомість різних елементів потенціалу у формуванні кінцевих результатів сільськогосподарського виробництва. На другому етапі розраховується середньозважений індекс, який дозволяє одержати більш досконалу оцінку потенціалу. На третьому етапі реалізується економіко-математична модель оптимізації виробничої програми господарства та району за критерієм мінімуму природоресурсного потенціалу.

2.17. У теперішній час оцінка та вибір пріоритетних сільськогосподарських культур проводиться перш за все за показниками продуктивності, які підраховані в натурі, в кормових, кормопротеїнових одиницях, вартості. При цьому очевидний ряд значних недоліків. По перше, врожай різних культур не можна порівнювати, а вартісні характеристики (як через порівняні ціни, так і особливо через реалізаційні) далекі від досконалості. З урахуванням цих особливостей та сучасної енергетичної кризи необхідно використовувати біоенергетичні еквіваленти. По друге, необхідна порівняльна оцінка сільськогосподарських культур за їх якісними характеристиками при інших рівних умовах, перш за все з позицій інтенсивності. По третє, різні культури по-різному реагують на родючість ґрунтів. Тому для обґрунтованої оцінки сільськогосподарських культур необхідно враховувати розбіжності інтенсивності виробництва та наслідки їх впливу на родючість та енергетику ґрунту, що дозволяє зробити розроблена при проведенні дисертаційного дослідження методика еколого-економічної оцінки сільськогосподарських культур із застосуванням ПЕОМ. Порівняльний аналіз отриманих моделей залежності вро-

жайності сільськогосподарських культур від якості земель, економічної оцінки земель, відсотку гумусу та інвестицій дозволив вибрати серед них пріоритетні, якими, як правило, є лінійно-параболічні (лінійний зв'язок - з якістю земель, частіше за все з гумусом; параболічний - з інвестиціями). На їх основі розраховано нормативні характеристики основних польових культур (в натурі, кормопротеїнових одиницях, біоенергетичних еквівалентах) за показниками врожайності та собівартості при різних рівнях інвестицій. Результати розрахунків показують, що на відміну від існуючих підходів пріоритетність у виборі сільськогосподарських культур змінюється, перш за все на користь багаторічних трав.

2.18. Майже десять років 20 господарств Миколаївської області при вирощуванні ряду сільськогосподарських культур практично не вживають не застосовують хімічних засобів захисту рослин. На основі первісних матеріалів та розрахунків у роботі розроблено методичку еколого-економічної оцінки та порівняльного економічного та енергетичного аналізу технологій. Порівнювались витрати на "вході" з кількості енергії на "виході". По кожній культурі було проаналізовано баланс гумусу, тому що деякі з них накопичують гумус, а інші зменшують його зміст у ґрунті. Підсумкові показники свідчать, про те, що на сучасному етапі доцільно застосовувати безгербіцидні технології для озимої пшениці, сої, кукурудзи, гороху, ячменю, однорічних та багаторічних трав (табл. 4). Запропонований методичний підхід може бути покладений в основу моделювання ринкового конкурентоспроможного господарства, яке вироблятиме екологічно чисту продукцію.

Таблиця 4

Енергетичний аналіз гербіцидної і безгербіцидної технології вирощування сільськогосподарських культур в Південному регіоні України, 1988-1992рр. (*)

Засоби виробництва	Гербіцидна технологія			безгербіцидна технологія		
	лнд.-г.	МДж.	%	лнд.-г.	МДж.	%
1	2	3	4	5	6	7
Кукурудза на зерно						
Сільськогоспод. машини	28.14	1500.86	1.67	31.69	1864.16	2.28
Комбайни	0.46	783.75	0.87	0.46	783.75	0.96
Затрати праці	13.83	25.72	0.03	16.21	30.85	0.04
Добрива органічні	25000.00	10500.00	11.72	25000.00	10500.00	12.85
Добрива мінеральні	195.00	8941.50	9.98	195.00	8941.50	10.94
Засоби захисту	50.00	15702.00	17.52	0.00	0.00	0.00
Дизпаливо	1185.61	52167.01	58.21	1354.61	59602.84	72.93
Всього по технології	26473.04	89620.84	100.00	26597.97	81723.10	100.00
Озона пшениці по занятому пару						
Сільськогоспод. машини	38.96	2137.81	2.28	40.35	2237.13	2.70
Комбайни	3.83	3226.46	3.44	3.83	3226.46	3.89
Затрати праці	24.81	45.03	0.05	26.89	48.42	0.06
Добрива органічні	25000.00	10500.00	11.21	25000.00	10500.00	12.67
Добрива мінеральні	220.00	11676.00	12.46	220.00	11676.00	14.09
Засоби захисту	50.00	15702.00	16.76	0.00	0.00	0.00
Дизпаливо	1145.61	50406.89	53.80	1254.31	55189.64	66.59
Всього по технології	26483.21	93694.19	100.00	26545.38	82877.65	100.00

(*) - на прикладі Миколаївської області

2.19. Економічно вигідний взаємозв'язок молочного тваринництва з овочівництвом зумовлений потребою у перегної для овочевих культур, наявністю додаткових кормовідходів овочевих культур та багаторічних трав на зрошуваних сівозмінах, які підлягають реалізації. При проведенні дисертаційного дослідження розроблено методику основ моделювання молочно-овочевого фермерського господарства з мінімальною площею овочевих культур. В результаті варіантних розрахунків встановлено мінімальні розміри орних земель, структуру посівних площ, знайдено найбільш раціональне співвідношення галузей молочного тваринництва та овочівництва, при якому використовується побічна продукція і відходи виробництва. Для забезпечення перегноєм овочевих культур на 10-15га необхідно тримати 20-30 корів, що відповідає оптимальному розміру ферми молочної худоби у даних умовах. Залежно від раціону годівлі необхідна площа кормових угідь для 20 корів складає 22,6-27,2га, для 30 корів - 33,9-37,5га. В умовах Південного регіону України, розмір раціональної посівної площі оптимального молочно-овочевого фермерського господарства може складати 37,5-66,0га.

2.20. Безсистемне залучення у сферу господарчої діяльності природних ресурсів привело до того, що темпи використання окремих компонентів природного середовища почали значно випереджати темпи їх регенерації. Останнє веде до деградації природного середовища. Існуючі економічні (вартісні) показники ефективності виробництва не здатні об'єктивно відобразити цінність залучених у господарчу діяльність природних ресурсів. Наприклад, при вирощуванні зернових культур

у середньому з 1га з врожаєм відчужується близько 1т гумусу. У вартість знов виробленої продукції енергія витраченого гумусу не включається за відсутності єдиної методики кількісної оцінки надходження та трансформації енергії у різних екологічних системах. У роботі обґрунтований методичний підхід, який дозволяє при аналізі господарчої діяльності вважати критерієм ефективності (поруч з існуючими) кількість енергії, витраченої на виробництво одиниці продукції. Розроблена схема енергетичних струмів у сільськогосподарському виробництві дозволяє визначити величину сумарної енергії у системі, яка може виступати критерієм оцінки ступеня природозбереження господарчої діяльності. У внутрішньогосподарчій діяльності підприємства встановлення закономірностей розподілення енергії, наприклад, між основною та побічною продукцією тваринництва може бути покладено в основу удосконалення вартісної оцінки гною. Оцінка вартості гною шляхом розподілення вартості кормовий пропорційно розподілення енергії між основною і побічною продукцією) може бути покладена у основу госпрозрахункових договірних відносин між галузями тваринництва та рослинництва. У дисертації показано, що раціональне використання природного ресурсу (зокрема кормове), облік і аналіз необхідно вести не тільки традиційним шляхом, але і енергетичним обліком та аналізом, оскільки останній більш повно і об'єктивно відображає стан справ та показує резерви для його використання у організаційно-економічному механізмі управління природокористуванням.

2.21. Важливим етапом оцінки об'єктивних умов сільсько-

господарського виробництва є бонітування ґрунтів. Проте вона проведена із значними розбіжностями тільки на рівні господарств, без урахування якості та властивостей кожного поля. У роботі запропоновано методика розрахунку бонітування ґрунтів з урахуванням екологічних факторів оцінки природно-ресурсного потенціалу господарств та районів. Бонітет ґрунтів визначається по еконішах, ділянках та полях за допомогою розроблених програмних продуктів на ПЕОМ. Розрахунок балів бонітування по еконішах та полях сівозмін здійснюється з урахуванням поправочних коефіцієнтів по властивостях ґрунтів з визначенням інтегрального балу, що дозволяє визначити сумірну площу еконіш, діляниць та полів. Родючість базових основних ґрунтів у Південному регіоні України змінюється від 20 до 67 балів. Для кожного ґрунту характерні значні відмінності механічного складу та змитості ґрунтів (що знижують врожайність сільгоспкультур від 14 до 45 %), потужність та величина гумусного шару, оглеєності, тощо. Тому майбутнє землеробства у переході на адаптивні системи, коли не ґрунти пристосовуються до культур, а навпаки, рослини до ґрунту. Алгоритми розрахунків включає ряд етапів, розрахунки яких приведені у таблиці 5.

2.22. Найважливішою проблемою при проведенні приватизації у агропромисловому комплексі є приватизація земель сільськогосподарських підприємств та установ. При приватизації земель необхідно враховувати якість сільськогосподарських угідь, що виділяються. У одному випадку це зрошувальні землі та чорноземи, у інших - змиті піски, каштанові ґрунти, родючість яких відрізняється у 2-3 роza. При прове-

Розрахунок балів бонітування по еконішах та полях сівозмін

Поля і еконіши	Площа, га	Грунти, бал	Поправочні коефіцієнти				Інтегральний бал	Кінцевий індекс	Сорозмірна площа
			мех. склад	гумусність	потужність	зміст			
Сівозміна 1									
1.1	115	67	0.92	1.0	1.0	1.0	61.6	1.09	125
1.2.1	65	65	0.92	1.0	1.0	1.0	60.0	1.06	69
1.2.2	44	65	0.96	0.94	0.95	0.86	47.9	0.85	37
1.2	109	-	-	-	-	-	55.1	0.97	106
..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Факт.	1100	-	-	-	-	-	58.7	1.04	1144
Сівозміна 2									
..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Всього	4500	-	-	-	-	-	56.4	1.00	4500

денні дисертаційного дослідження розроблено методичку виділення земель за їх якістю і обґрунтовано (при виході робітника з сільськогосподарського підприємства для утворення фермерського господарства) виділення сумірної за якістю у порівнянні з середнім рівнем кількості земель.

2.23. Існуючі нормативні документи щодо визначення пай працівника сільськогосподарського підприємства при проведенні приватизації в АПК не охоплюють у повній мірі всі аспекти, що склались на селі, які необхідно враховувати при

проведенні цієї роботи. У роботі запропоновано удосконалену методичку визначення фондового паю з урахуванням трудового внеску працівника, стажу роботи, зарплати, коефіцієнта професійної придатності, співвідношення фондів споживання та накопичення.

2.24. У теперішній час в аграрній економіці спостерігається важкий фінансовий стан, викликаний перш за все відсутністю паритету цін на продукцію сільського господарства та промисловості, а також необґрунтованим, не стимулюючим податковим пресом, який не має аналогу у цивілізованій практиці. В умовах Південного регіону України рекомендується спосіб вирішення даної проблеми шляхом введення продовольчого податку. Для визначення його величини у роботі розроблено та реалізовано відповідну методичку. На першому етапі за допомогою економіко-математичного аналізу визначається кількісне значення землі за її родючістю у формуванні продукції. На другому етапі на основі даних бонітування ґрунту, в автоматизованому режимі на ПЕОМ проводиться оцінка землі по об'єктах від еконіш до господарств та районів. На третьому етапі, враховуючи ціну у балах бонітету, обґрунтовується нормативна врожайність та відповідний продовольчий податок. Господарства будуть відраховувати податок згідно із спеціалізацією та посівами. Для культур, яких немає у розрахунках, еквівалентом виступатимуть енергетичні характеристики. На основі коефіцієнтів може бути вироблена заміна одного виду продукції іншим (табл. 6).

2.25. В законодавчих та нормативних документах вказано, що плата за землю береться у вигляді орендної плати, яка

Таблиця 6

Нормативна врожайність і продовольчий податок
по районах Миколаївської області, ц/га

Райони	Рілля, Балли	Нормативна врожайність					Продовольчий податок						
		Озим. зерн.	Яров. зерн.	Кук. зерно	Сон-ячм.	Цукр. свек.	Овочн.	Озим. зерн.	Яров. зерн.	Кук. зерно	Сон-ячм.	Цукр. свек.	Овочн.
Арбузинський	49	20.6	15.7	21.6	10.3	157	66.2	5.7	4.3	5.9	2.8	43.1	18.2
Баштанський	33	13.9	10.6	14.5	6.9	106	44.6	3.8	2.9	4.0	1.9	29.0	12.3
Березанський	35	14.7	11.2	15.4	7.4	112	47.3	4.0	3.1	4.2	2.0	30.8	13.0
Березнег-ський	33	13.9	10.6	14.5	6.9	106	44.6	3.8	2.9	4.0	1.9	29.0	12.3
Братський	49	20.6	15.7	21.6	10.3	157	66.2	5.7	4.3	5.9	2.8	43.1	18.2
Веселинівський	45	18.9	14.4	19.8	9.5	144	60.8	5.2	4.0	5.4	2.6	39.6	16.7
Вознесенський	43	18.1	13.8	18.9	9.0	138	58.1	5.0	3.8	5.2	2.5	37.8	16.0
Врадиґаський	49	20.6	15.7	21.6	10.3	157	66.2	5.7	4.3	5.9	2.8	43.1	18.2
Джанівський	47	19.7	15.0	20.7	9.9	150	63.5	5.4	4.1	5.7	2.7	41.4	17.4
Еланецький	40	16.8	12.8	17.6	8.4	128	54.0	4.6	3.5	4.8	2.3	35.2	14.9
Жовтисвий	34	14.3	10.9	15.0	7.1	109	45.9	3.9	3.0	4.1	2.0	29.9	12.6
Казанковський	40	16.8	12.8	17.6	8.4	128	54.0	4.6	3.5	4.8	2.3	35.2	14.9
Кривоозерський	51	21.4	16.3	22.4	10.7	163	68.9	5.9	4.5	6.2	2.9	44.9	18.9
Миколаївський	30	12.6	9.6	13.2	6.3	96	40.5	3.5	2.6	3.6	1.7	26.4	11.1
Новобузький	40	16.8	12.8	17.6	8.4	128	54.0	4.6	3.5	4.8	2.3	35.2	14.9
Новоодецький	35	14.7	11.2	15.4	7.4	112	47.3	4.0	3.1	4.2	2.0	30.8	13.0
Очаківський	28	11.8	9.0	12.3	5.9	90	37.8	3.2	2.5	3.4	1.6	24.6	10.4
Первомайський	52	21.8	16.6	22.9	10.9	166	70.2	6.0	4.6	6.3	3.0	45.8	19.3
Снігурівський	36	15.1	11.5	15.8	7.6	115	48.6	4.2	3.2	4.4	2.1	31.7	13.4
Область	40	16.8	12.8	17.6	8.4	128	54.0	4.6	3.5	4.8	2.3	35.2	14.9

визначається залежно від якості та місцеположення земельних ділянок. При застосуванні земельного податку на сільськогосподарські підприємства у роботі обґрунтовано та запропоновано методику визначення суми податку за земельні ділянки з урахуванням площ, груп ґрунтів, які характеризують її якість, та поправочних коефіцієнтів на транспортні перевезення сільськогосподарської продукції через нерівномірність місцеположення господарств та підприємств.

Основні висновки та пропозиції дисертації такі: обґрунтовано нову парадигму визначення вартості та пріоритетності участі в її утворенні природного потенціалу; розроблені теоретико-методологічні основи формування та розвитку організаційно-економічного механізму раціонального природокористування в сільськогосподарському виробництві; розроблено концепцію раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів у сільськогосподарському виробництві, методологічний підхід у виборі пріоритетів з метою інтенсифікації сільського господарства, класифікацію факторів підвищення родючості ґрунтів та продуктивності земель. Запропоновано систему методичних рекомендацій (як складову частину організаційно-економічного механізму природокористування) щодо удосконалення та оптимізації впливу економічних важелів та стимулів на процес раціонального природокористування у сільськогосподарському виробництві; обґрунтовано оптимальну структуру землекористування, яка забезпечує раціональне використання землі, досягнення високої еколого-економічної ефективності використання, відтворення і охорони природних ресурсів в агровиробництві; про-

ведено вивчення та обґрунтування динаміки та тенденцій змін у врожайності сільськогосподарських культур, її зв'язок з гумусом за довгочасний період, їх прогнозування, вплив на стан родючості, відтворювання та охорону ґрунтів; досліджено, оцінено та показано вплив антропогенного навантаження на ґрунт та гумусне господарство у землеробстві; обґрунтовано висновок, що ґрунтовий гумус є екологоекономічним фактором сільськогосподарського виробництва, розроблено практичні пропозиції.

3. ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА З ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, брошури.

1. Організаційно-економічний механізм раціонального природокористування у сільськогосподарському виробництві. Монографія-Дніпропетровськ: Пороги, 1994. - /РВПС України НАН України/. - 10.5 друк. арк.

Рецензії: Д.К.Прейгер. Механізм раціонального природокористування у сільському господарстві // Економіка України. - 1994. - №12 - с. 82-83. А.А.Бугуцький. Актуальне видання з проблем природокористування / Економіка АПК. - 1995. - №3. - с. 112

2. Раціональне природокористування у сільському господарстві: еколого-економічна альтернатива. Монографія. - Москва, ВНДІІ ТЕД АПК № 209 - ВС-91 ДП, 1992, довідка №14674. - 7.5 друк. арк. (у співавторстві).

3. Раціоналізація природокористання. Монографія. Миколаїв. с.-г. і-т. - Миколаїв, 1994. Укр. - Деп. в ДНТБ України 1.04.94. №613. - 9.5 друк. арк.

4. Форми та механізм раціонального ресурсовикористання. Монографія. Миколаїв. с.-г. ін-т. - Миколаїв, 1994. Укр. - Деп. в ДНТБ України 22.02.94. N320. - 9.0 друк. арк. (у співавторстві).
5. Господарський механізм та раціональне використання земельних ресурсів. Монографія. - Миколаїв. с.-г. ін-т. Миколаїв, 1994. Укр. - Деп. в ДНТБ України 1.04.94. N612. - 5.0 друк. арк.
6. Еколого - економічні проблеми агропромислового комплексу Причорноморського регіону. Брошура. Миколаїв. с.-г. ін-т. - Миколаїв, 1992. - 7.6 друк. арк., (редактор).
7. Еколого-економічні проблеми Причорноморського регіону. Брошура. Миколаїв. с.-г. ін-т. - Миколаїв, 1993. - 8.8 друк. арк., (редактор).

Статті у наукових виданнях

8. Реконструкція виноградників-важливий елемент агротехніки і підвищення врожайності //Матер. респуб. наук. практ. конф. КСГі.-Кишинів, 1984. - 0.2 друк. арк.
9. Соціальні фактори інтенсифікації //Соціальні фактори інтенсифікації. ЦК КПМ.-Кишинів, 1987. - 0.3 друк. арк., у співавт.
10. Охорона навколишнього середовища в умовах інтенсифікації агропромислового комплексу //Охорона навколишнього середовища. ЦК КПМ.-Кишинів, 1987. - 0.3 друк. арк. (у співавторстві).
11. Ефективність інтенсивних технологій і системи факторів, інтенсифікація виробництва //Матер. респуб. наук. практ. конф. КСГі.-Кишинів, 1987. - 0.2 друк. арк. (у співавторстві).
12. Ефективності зрошуваного землеробства-об'єктивну оцінку //Сільське госп-во Молдови. N4.-1984.-Кишинів, 1984. - 0.3 др. ар.
13. Госпрозрахунковий підряд //Трибуна, N8.-1988.-Кишинів,

1988. -0.3 друк.арк.(у співавторстві).

14. Меліорація в інтенсивному землеробстві. Укр. НДІГ.
-Київ, 1989.- 0.5 друк.арк.

15. Господарські зв'язки агропромислової сфери у процесі поглиблення усупільнення виробництва //Наукові труди КДУ.-Київ,1989. -0.5 друк.арк.(у співавторстві).

16. Методичні вказівки для виконання курсових робіт з політ-економії.-ОСГі.-Одеса,1989.-1.8 друк.арк.(у співавторстві).

17. Методика і практика рентних відносин у регіональному АПК //Наукові труди КСГі.-Кишинів,1989.-0.3друк.арк.(у співавт).

18. Економічна оціка ефективності меліорації // Наукові труди КСГі.-Кишинів,1989.-0.2 друк.арк.,у співавторстві.

19. Оціка якості праці спеціалістів і керівників виробничих підрозділів сільськогосподарських підприємств.-Миколаїв с.-г.ін-т.-Миколаїв,1992.-2.5 друк.арк.

20. Неінвестиційні фактори підвищення продуктивності земель //Матер.міжнар.наук.-практ.семінару.-Миколаїв,1992.-0.2др.ар.

21. Економічні аспекти екологізації //Матер. респуб. наук. практ. конф. ДДАУ,-Дніпропетровськ,1992. -0.2 друк.арк.

22. Еколого-економічні аспекти підвищення продуктивності землі//Матер.міжнар.наук.семінар.КБАУ.-Нальчик,1991.-0.2др.ар.

23. Економіка сільського господарства //Матеріали МСГі.-Миколаїв, 1990.-0.6 друк.арк.

24. Організація виробництва на сільськогосподарських підприємствах./МФОСГі,-Миколаїв,1990.-3.5 друк.арк.(у співавт).

25. Методичні вказівки для економічного обґрунтування дипломних робіт студентів агрономічного факультету.

/МФОСГі,-Миколаїв,1990.-0.8 друк.арк.

26. Методичні вказівки для економічного обґрунтування дипломних робіт студентів/МФСОГі, -Миколаїв, 1990.-0.3 друк.арк.
27. Еколого-економічні проблеми АПК.-Миколаїв. с.г.ін-т.-Миколаїв, 1992.-2.1 друк.арк.(у співавторстві).
28. Економічна реформа в АПК: питання та відповіді //Матеріали МСГі.-Миколаїв, 1993.- 2.6 друк.арк.(у співавторстві).
29. Еколого- економічна оцінка проекту Південно-Українського енергокомплексу//Матеріалу міжнародного науково-практичного семі- нару.-Миколаїв, 1993.-0.2 друк.арк.(у співавторстві).
30. Система факторів підвищення родючості ґрунтів та продуктивності земель //Матеріали міжнародного научно-практичного семінару.- Миколаїв, 1993.-0.2 друк.арк.
31. Балансовий метод еколого-економічної оцінки Південно-Українського енергокомплексу//Матер.міжнар.науково-практичного семінару.Миколаїв.с.-г.ін-т.-Миколаїв, 1993.-0.2 друк.арк.
32. Рекомендації по роздержавленню та приватизації в агро-промисловому комплексі.-Миколаїв, 1992.-5.0 др.ар.(у співавт).
33. Еколого-економічна ефективність зрошуваного землеробства //Міжреспуб.наук.конф.РВПС НАН України.-Київ, 1993.-0.2др.ар.
34. Орендні платежі в системі орендних відносин // Метеріали респуб.семінару.Держагпром України.-Миколаїв, 1988.-0.2др.ар.
35. Система факторів підвищення родючості та продуктивності землі //Міжнар. наук. семінар. Нальчинський відділ економіки РАН.-Нальчик, 1991,-0.4 друк.арк.(у співавторстві).
36. Реалізація оцінки біовиробничого потенціалу //Тези наук. теорет.конф.Миколаїв, 1994.-0.2 друк.арк.(у співавторстві).
37. Питання рекреаційної дегресії екосистеми Тілігульського лиману //Матер.IV міжнар.нак.практ.семінару. Одеса, 1994. -

0.2 друк.арк. (у співавторстві).

38. Природа у біосоціальной відтворювальній системі // Матер. міжнар. наук. практ. конф. Миколаїв, 1994 р. - 0.2 друк.арк. 39. Еколого-ландшафтний принцип використання земель//Сучасні проблеми та шляхи їх використання в умовах півдня України. МСГІ.Миколаїв.-1995.0.2 друк.арк.(у співавторстві).

40. Екологічні проблеми зрошення Причорноморського регіону //Тези міжнародної наукової конференції по екологізації промислового та сільськогосподарського виробництва Придніпровья та Причорноморья. Дніпропетровськ, 1995, 0.2 друк. арк. (у співавторстві).

Депоновані та анотовані у наукових журналах статті:.

41.Методичні оцінки рентних платежів у землеробстві //Інформаційна технологія та вдосконалення планово-економічних показників у сільському господарстві. - Москва, ВНДіі ТЕД агропром N 67-ВС-90 ДП,1990.-0.8 друк.арк.(у співавторстві).

42.Форми господарського розрахунку і оцінка ресурсного потенціалу. Москва, ВНДіі ТЕД АПК N209-ВС-91 ДП,1992,довідка N14624.-0.8 друк.арк.(у співавторстві).

АНОТАЦІЯ

Вьюн В.Г. Совершенствование организационно-экономического механизма природопользования в сельскохозяйственном производстве (теория, методика, практика). Диссертация - авторская рукопись на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальностям 08.08.01 - Экономика природных ресурсов и природопользования и 08.08.02 - Экономика землепользования. СОПС Украины НАН Украины, Киев, 1995г. Защищаются теоретико-методологические, методические и практические положения по проблемам совершенствования организационно-экономического механизма рационального природопользования. Разработаны, предложены и реализованы методологические основы формирования и развития этого механизма, система методических и практических рекомендаций по оптимизации воздействия экономических рычагов на процесс использования, воспроизводства, охраны природных ресурсов в рыночных условиях хозяйствования.

Uyun V.G. The improvement of the organizational and economic mechanism of nature utilization in agricultural production (theory, methods, practice). Doctor dissertation, Kyiv.-1995. The thesis contains the statements on the problems of the improvement of the organizational and economic mechanism of the rational utilization of nature in the conditions of forming the new market relations in the system of agroindustrial complex. The basics of the formation and development of this mechanism and the system of methodical recommendations have been worked out and realized.

Ключові слова: класифікація факторів природокористування, організаційно-економічний механізм, фактори відтворення родючості землі.

Автороферат В'юн Валентин Георгійович

Підписано до друку 14.07.95

Формат 60x84 1/64.Папір друк М1.Гарнитура літературна.

Високий друк.Чмов. друк.арк.2.0.

Тираж 100 прим.Зам.127.

Інститут "Землеустрiв" УААН НАН України.

м.Миколаїв.вул.Миру 34

Друкарсько – розмножувальне бюро

454206

AB 32739

AB 32.739